

HET GELIJK VAN SPINOZA

Antonio Damasio

Het gelijk van Spinoza

Vreugde, verdriet en het voelende brein

Uit het Engels vertaald door Marjolijn Stoltenkamp

Eerste druk 2003

Achtste druk 2019

De citaten van Spinoza zijn ontleend aan *Ethica*, in de vertaling van N. van Suchtelen (Wereldbibliotheek).

Alle figuren, diagrammen en tekeningen zijn gemaakt door Hanna Damasio, met uitzondering van het portret op blz. 232. In hoofdstuk 1, 5 en 6 staan tekeningen van Spinoza's huis in Den Haag (Paviljoensgracht 72-74) (blz. 16), een standbeeld van Spinoza (blz. 23), de achterzijde van de Nieuwe Kerk en Spinoza's graf in Den Haag (blz. 25), de Portugese synagoge in Amsterdam (blz. 165), Spinoza's huis in Rijnsburg (blz. 197), een buste van Spinoza (blz. 199) en de oude synagoge in Amsterdam (naar een zeventiende-eeuwse gravure van Jan Veenhuysen) (blz. 213). Het portret op blz. 232 is van Jean Charles François, uitgegeven door A. Savérien, *Histoire des Philosophes Modernes*, Parijs 1761.

Oorspronkelijke titel *Looking for Spinoza – Joy, Sorrow and the Feeling Brain*

© 2003 Antonio Damasio

© 2003 Nederlandse vertaling Marjolijn Stoltenkamp / Uitgeverij Wereldbibliotheek

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Philip Stroomberg

NUR 730

ISBN 978 90 284 2787 7

www.wereldbibliotheek.nl

Voor Hanna

Inhoud

Hoofdstuk 1	Gevoelens doen hun intrede	11
	<i>Gevoelens doen hun intrede</i>	11
	<i>Den Haag</i>	16
	<i>Op zoek naar Spinoza</i>	21
	<i>Wees voorzichtig</i>	23
	<i>Op de Paviljoensgracht</i>	28
Hoofdstuk 2	Over aandrift en emotie	31
	<i>Shakespeare wist het al</i>	31
	<i>Emoties gaan aan gevoelens vooraf</i>	32
	<i>Een principe van inbedding</i>	40
	<i>Meer over reacties die met emoties in verband staan: van eenvoudige homeostatische regulering tot emoties in engere zin</i>	41
	<i>De emoties van eenvoudige organismen</i>	43
	<i>De emoties in engere zin</i>	44
	<i>Een hypothese in de vorm van een definitie</i>	53
	<i>De emotionele machinerie in de hersenen</i>	54
	<i>De opwekking en de uitvoering van emoties</i>	57
	<i>Zomaar diepbedroefd</i>	64
	<i>De schakelaar in de hersenstam</i>	71
	<i>Zomaar lachen</i>	72
	<i>Lachen en nog wat huilen</i>	74
	<i>Van het actieve lichaam naar de geest</i>	76
Hoofdstuk 3	Gevoelens	79
	<i>Wat gevoelens zijn</i>	79
	<i>Betekenen gevoelens meer dan de waarneming van een lichaamstoestand?</i>	84

	<i>Gevoelens zijn interactieve waarnemingen</i>	84
	<i>De combinatie van herinnering en verlangen: een zijspoor</i>	87
	<i>Gevoelens in de hersenen: nieuw bewijsmateriaal</i>	90
	<i>Kanttekeningen bij verwant bewijsmateriaal</i>	95
	<i>Meer bevestigend bewijsmateriaal</i>	97
	<i>Het substraat van gevoelens</i>	98
	<i>Wie is tot gevoelens in staat?</i>	102
	<i>Lichaamstoestanden versus kaarten van het lichaam</i>	104
	<i>Feitelijke en gesimuleerde lichaamstoestanden</i>	105
	<i>Natuurlijke verdoving</i>	105
	<i>Empathie</i>	107
	<i>Hallucinaties van het lichaam</i>	110
	<i>De chemie van de gevoelens</i>	111
	<i>Varianten van door drugs teweeggebracht geluk</i>	113
	<i>Daar komen de neezeggers</i>	115
	<i>Nog meer neezeggers</i>	117
Hoofdstuk 4	<i>Sinds het ontstaan van gevoelens</i>	125
	<i>Over blijdschap en droefheid</i>	125
	<i>Gevoelens en sociaal gedrag</i>	128
	<i>De binnenkant van besluitvorming</i>	131
	<i>Wat het mechanisme tot stand brengt</i>	134
	<i>Defecten in een normaal mechanisme</i>	137
	<i>Beschadiging van de prefrontale cortex bij zeer jonge kinderen</i>	139
	<i>Stel je eens voor dat...</i>	142
	<i>Neurobiologie en ethisch gedrag</i>	145
	<i>Homeostase en de besturing van het sociale leven</i>	151
	<i>De grondslag van daadkracht en deugdzaamheid</i>	154
	<i>Waartoe dienen gevoelens?</i>	159
Hoofdstuk 5	<i>Lichaam, hersenen en geest</i>	163
	<i>Lichaam en geest</i>	163
	<i>Den Haag, 2 december 1999</i>	164
	<i>Het onzichtbare lichaam</i>	166
	<i>Verlies van het lichaam en verlies van de geest</i>	170
	<i>De samenvoeging van voorstellingen van het lichaam</i>	174
	<i>Een voorbehoud</i>	176

	<i>De constructie van de werkelijkheid</i>	177
	<i>Dingen zien</i>	179
	<i>Over de oorsprong van de geest</i>	182
	<i>Lichaam, geest en Spinoza</i>	186
	<i>Een besluit met dr. Tulp</i>	194
Hoofdstuk 6	Een bezoek aan Spinoza	197
	<i>Rijnsburg, 6 juli 2000</i>	197
	<i>Het tijdperk</i>	198
	<i>Den Haag, 1670</i>	200
	<i>Amsterdam, 1632</i>	203
	<i>Ideeën en gebeurtenissen</i>	209
	<i>De kwestie-Uriel da Costa</i>	211
	<i>De jodenvervolging en de traditie van de marranos</i>	216
	<i>Uitstoting</i>	221
	<i>De nalatenschap</i>	224
	<i>Na de Verlichting</i>	227
	<i>Den Haag, 1677</i>	229
	<i>De bibliotheek</i>	230
	<i>Hoe ik Spinoza zie</i>	231
Hoofdstuk 7	Wie is daar?	235
	<i>Gemoedsrust</i>	235
	<i>De oplossing van Spinoza</i>	240
	<i>De effectiviteit van een oplossing</i>	243
	<i>Spinozisme</i>	245
	<i>Een goede afloop?</i>	249
Bijlagen		255
Noten		263
Verklarende woordenlijst		299
Dankbetuigingen		305
Register		307

Gevoelens doen hun intrede

Gevoelens doen hun intrede

Gevoelens van pijn of genot of van iets daartussenin vormen de grondslag van onze geest. We merken deze simpele werkelijkheid vaak niet op, omdat de mentale beelden van de objecten en gebeurtenissen om ons heen, samen met de beelden van de woorden en zinnen die ze beschrijven, zo'n groot deel van onze overbelaste aandacht in beslag nemen. Maar ze zijn er wel – gevoelens die berusten op talloze emoties en daarmee verbonden lichaamstoestanden, de onophoudelijke melodie van onze geest, de niet te stoppen achtergrondklanken van de meest universele muziek, die slechts tot rust komt als we in slaap vallen, de achtergrondmelodie die in uitbundig zingen verandert als we door blijdschap worden overweldigd en in een somber requiem als blijdschap plaatsmaakt voor droefheid.*

Gezien de alomtegenwoordigheid van gevoelens zou je verwachten dat de wetenschap die zich met gevoelens bezighoudt al lang geleden licht zou hebben geworpen op wat gevoelens zijn, op hun werking en hun betekenis, maar dat is bepaald niet het geval. Van alle mentale verschijnselen die we kunnen beschrijven worden gevoelens en hun essentiële bestanddelen – pijn en genot – in biologische en specifiek neurobiologische zin het minst begrepen. Dit is des te raadselachtiger, omdat ontwikkelde samenlevingen gevoelens onbeschaamd cultiveren en zich veel moeite getroosten die te manipuleren met behulp van alcohol, verslavende drugs, medicijnen, voedsel, echte seks, virtuele seks, allerlei vormen van consumptie en sociale en religieuze praktijken die allemaal dienen om aangename gevoelens op te roepen. We behandelen onze gevoelens met pillen, drankjes, gezond mineraalwater, conditietraining en spirituele oefeningen, maar noch het

* *De belangrijkste betekenis van het woord 'voelen' verwijst naar een of andere vorm van pijn of genot ervaren, zoals bij emoties en aanverwante verschijnselen; een andere vaak voorkomende betekenis is die van 'aanraken', bijvoorbeeld als we de vorm of de structuur van een object betasten. In dit boek wordt het woord 'voelen' altijd in de belangrijkste betekenis gebruikt, tenzij anders is aangegeven.*

gewone publiek, noch de wetenschap heeft tot nu toe greep gekregen op wat gevoelens, biologisch gesproken, eigenlijk zijn.

Deze stand van zaken vind ik niet zo verbazingwekkend, gezien de manier waarop ik over gevoelens dacht toen ik opgroeide. Het meeste daarvan was gewoon niet waar. Zo dacht ik dat het onmogelijk was gevoelens heel specifiek te definiëren, in tegenstelling tot objecten die je kon zien, horen of aanraken. Dat waren concrete dingen, maar gevoelens waren ongrijpbaar. Toen ik begon na te denken over hoe de hersenen erin slaagden de geest te creëren, aanvaardde ik de aloude opvatting dat gevoelens in de wetenschap buiten beeld horen te blijven. Je kon bestuderen hoe de hersenen ons laten bewegen. Je kon zintuiglijke processen bestuderen, visuele en andere, en inzicht verwerven in de manier waarop gedachten worden samengesteld. Je kon bestuderen hoe de hersenen leren en gedachten onthouden. Je kon zelfs de emotionele reactie bestuderen waarmee we op diverse objecten en gebeurtenissen reageren. Maar gevoelens – die kunnen worden onderscheiden van emoties, zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien – bleven ongrijpbaar. Gevoelens waren gedoemd een eeuwig mysterie te blijven. Ze waren van persoonlijke aard en ontoegankelijk. Het was onmogelijk te verklaren hoe of waar gevoelens zich voordoen. Je kwam er simpelweg niet ‘achter’.

Net als het bewustzijn vielen gevoelens buiten de grenzen van de wetenschap; ze waren niet alleen buiten de deur gezet door de ‘neezeggers’ – mensen die bang zijn dat aspecten van de geest wel eens echt door de neurologie verklaard zouden kunnen worden –, maar ook door gevestigde neurologen zelf, die op zogenaamd onoverkomelijke hindernissen wezen. Mijn eigen bereidheid om deze opvatting als een feit te aanvaarden blijkt duidelijk uit de vele jaren waarin ik van alles heb bestudeerd, maar gevoelens stelselmatig heb overgeslagen. Pas na een tijd begreep ik hoe onterecht dit verbod was en drong het tot me door dat de neurobiologie van de gevoelens niet minder levensvatbaar was dan de neurobiologie van het gezichtsvermogen of van het geheugen. Maar uiteindelijk gebeurde dit vooral omdat ik werd geconfronteerd met neurologische patiënten wier aandoeningen me letterlijk dwongen hun situatie nader te onderzoeken.

Stel je eens voor dat je iemand ontmoet met een plaatselijke hersenbeschadiging, die ten gevolge daarvan niet meer in staat is medeleven of schaamte te voelen – als die gevoelens op hun plaats zijn – maar die wel blij, bedroefd of angstig kan zijn en op dat punt even normaal is als vóór het ontstaan van de hersenaandoening. Zou dat je niet tot nadenken stemmen? Of haal je iemand voor de geest die, ten gevolge van een elders gelokaliseerde

hersensbeschadiging, niet meer in staat blijkt angst te voelen als het gepast is bang te zijn, maar nog wel medeleven kan ervaren. De verschrikkingen van neurologische aandoeningen kunnen voor de slachtoffers ervan – de patiënten en de mensen die er getuige van moeten zijn – een uitzichtloze ramp betekenen. Maar aan het ontledmes van de ziekte is eveneens haar enige lichtpunt te danken: doordat neurologische aandoeningen de normale werking van de menselijke hersenen aan stukjes scheuren, vaak met griezelige precisie, bieden ze een unieke toegangsweg tot de versterkte citadel van de menselijke hersenen en de menselijke geest.

Nadenken over de situatie van deze patiënten en die van anderen met vergelijkbare aandoeningen leidde tot boeiende hypothesen. Ten eerste werden bepaalde gevoelens onmogelijk door beschadiging van een afgebakend deel van de hersenen; het uitvallen van een specifieke sector in het schakelsysteem in de hersenen leidde tot het verlies van een specifiek soort mentaal vermogen. Ten tweede leek het duidelijk dat verschillende hersensystemen de controle hadden over verschillende gevoelens; beschadiging van een bepaald gebied van de hersenen had niet tot gevolg dat alle soorten gevoelens tegelijkertijd verdwenen. Ten derde – en dat was het meest verrassend – als patiënten het vermogen kwijtraakten om uitdrukking te geven aan een bepaalde emotie, verloren ze ook het vermogen om het daarmee overeenkomende gevoel te ervaren. Het omgekeerde gold echter niet: sommige patiënten die het vermogen hadden verloren om bepaalde gevoelens te ervaren konden nog steeds uitdrukking geven aan de daarmee overeenkomende emoties. Zou het kunnen dat emotie en gevoel weliswaar tweelingen waren, maar dat emotie het eerst ter wereld kwam en dat het gevoel de emotie eeuwig als een schaduw volgde? Ondanks hun nauwe verwantschap en schijnbaar gelijktijdige optreden leek het erop dat emotie aan voelen voorafging. Kennis van deze specifieke relatie bood, zoals we zullen zien, een opening tot het onderzoeken van gevoelens.

Dergelijke hypothesen konden worden getoetst met behulp van scantechnieken, waarmee we beelden kunnen creëren van de anatomie en de activiteiten van de menselijke hersenen. Stap voor stap begonnen mijn collega's en ik de geografie van de voelende hersenen in kaart te brengen, aanvankelijk alleen bij patiënten en later bij patiënten én bij mensen zonder neurologische aandoeningen. We stelden ons daarbij ten doel licht te werpen op het web van mechanismen met behulp waarvan onze gedachten emotionele toestanden opwekken en gevoelens doen ontstaan.¹

Emotie en gevoel hebben een belangrijke, maar heel andere rol gespeeld

in twee van mijn eerdere boeken. In *De vergissing van Descartes* werd de rol van emotie en voelen bij het nemen van beslissingen besproken. In *Ik voel dus ik ben* werd de rol van emotie en voelen geschetst bij de constructie van het zelf. In dit boek richt ik me echter op de gevoelens zelf: wat zijn gevoelens en wat hebben ze ons te bieden? Het meeste bewijsmateriaal dat ik bespreek, was niet beschikbaar toen ik mijn vorige boeken schreef, maar momenteel is er een vrij solide basis gelegd voor inzicht in gevoelens. Daarom is de belangrijkste doelstelling van dit boek verslag uit te brengen van de vorderingen in het onderzoek naar de aard en betekenis van gevoelens en aanverwante verschijnselen zoals ik die nu zie, als neuroloog, hersenonderzoeker en voelend wezen.

De kern van mijn huidige visie is dat gevoelens, zoals ze zich in lichaam en geest openbaren, de uitdrukking zijn van menselijke opbloei en menselijk lijden. Gevoelens zijn niet louter een versiering die aan de emoties worden toegevoegd, iets wat je kunt houden of afdanken. Gevoelens kunnen de staat van leven binnen het hele organisme *onthullen*, en doen dat ook vaak – ze nemen in de letterlijke zin van het woord een sluiert weg. Leven is koorddansen, en de meeste gevoelens geven uitdrukking aan een ingespannen zoeken naar evenwicht, wijzen op de verfijnde aanpassingen en correcties die nodig zijn om niet ter aarde te storten – wat bij één foutje te veel al kan gebeuren. Meer dan wat dan ook openbaren onze gevoelens tegelijkertijd onze nietigheid en onze grootheid.

Nu begint aan den dag te treden hoe we ons van die onthulling bewust worden. De hersenen maken gebruik van een aantal toegewijde gebieden die harmonieus samenwerken om de talloze aspecten van de activiteiten van het lichaam af te beelden in de vorm van neurale kaarten. Die weergave is een samenstelling en geeft een voortdurend veranderend beeld van het snel vlietende leven. De chemische en neurale kanalen waarlangs de signalen naar de hersenen worden geleid met behulp waarvan deze weergave van het leven in beeld kan worden gebracht, zijn al even toegewijd als het doek waarop die signalen terechtkomen. Het mysterie van de werking van onze gevoelens is inmiddels iets minder geheimzinnig geworden.

We kunnen ons redelijkerwijs afvragen of de pogingen om inzicht te krijgen in onze gevoelens van enige waarde zijn, de bevrediging van onze nieuwsgierigheid daargelaten. Op grond van een aantal redenen denk ik dat dit zo is. Licht werpen op de neurobiologie van de gevoelens en de daaraan voorafgaande emoties levert een bijdrage aan onze visie op het vraagstuk van lichaam en geest, dat centraal staat bij het verwerven van inzicht in wie

we zijn. Emoties en aanverwante reacties horen bij het lichaam, gevoelens bij de geest. Het onderzoek naar hoe gedachten emoties teweegbrengen en naar hoe lichamelijke emoties veranderen in het soort gedachten dat we gevoelens noemen, biedt een veelbelovend perspectief op lichaam en geest, die waarneembaar ongelijksoortige manifestaties van één enkel, naadloos ineengeweven menselijk organisme.

Dit werk heeft echter ook resultaten die van praktischer belang zijn. Een verklarende biologie van de gevoelens en de nauw daaraan verwante emoties zal waarschijnlijk een bijdrage leveren aan de effectieve behandeling van enkele belangrijke oorzaken van menselijk lijden, waaronder depressie, pijn en drugsverslaving. Inzicht in wat gevoelens zijn, in hoe ze werken en in wat ze betekenen is bovendien onmisbaar voor de toekomstige constructie van een visie op menselijke wezens die preciezer is dan de visie die ons momenteel ter beschikking staat, en waarbij we rekening zouden moeten houden met vorderingen in de sociale wetenschappen, de cognitieve psychologie en de biologie. Waarom is zo'n constructie van praktisch belang? Omdat het succes of het falen van de mensheid grotendeels afhangt van de wijze waarop het publiek en de instellingen die belast zijn met het bestuur van het openbare leven die herziene visie op de mens in hun uitgangspunten en hun beleid opnemen. Inzicht in de neurobiologie van emoties en gevoelens is een sleutel tot de formulering van principiële uitgangspunten en beleid die in staat zijn menselijk lijden te verminderen en menselijke ontplooiing te bevorderen. Deze nieuwe kennis kan zelfs invloed uitoefenen op de wijze waarop mensen omgaan met nog altijd bestaande spanningen tussen religieuze en seculiere interpretaties van hun eigen bestaan.

Nu ik mijn belangrijkste doel heb geschetst, is het moment aangebroken om uit te leggen waarom Spinoza in de titel van een boek wordt genoemd dat gewijd is aan nieuwe ideeën over de aard en de betekenis van menselijke gevoelens. Aangezien ik geen filosoof ben en dit boek niet over de filosofie van Spinoza gaat, kun je je terecht afvragen: waarom Spinoza? Kort samengevat houdt de verklaring daarvan in dat Spinoza van uitzonderlijk belang is bij elke discussie over menselijke emoties en gevoelens. Spinoza beschouwde aandriften, motiveringen, emoties en gevoelens, die hij gezamenlijk de *affecteden* of aandoeningen noemt, als een centraal aspect van het mens-zijn. Blijdschap en droefheid waren de twee belangrijkste concepten die hij gebruikte bij zijn poging menselijke wezens te doorgronden en middelen te opperen om beter te kunnen leven.

Een uitgebreidere uitleg is wat persoonlijker van aard.

Den Haag

1 december 1999. De vriendelijke portier van het Hotel des Indes zegt: ‘Meneer, dit is toch geen weer om te lopen, laat me een taxi voor u bellen. Er staat een gure wind. Het lijkt wel een orkaan, meneer. Kijk die vlaggen eens.’ Het is waar, de vlaggen staan strak in de wind en rusteloze wolken jagen snel naar het oosten. Al lijkt het wel alsof de ambassadegebouwen van Den Haag ieder moment van de grond kunnen loskomen, toch wijs ik het aanbod af. Ik zeg dat ik liever ga lopen. Het zal wel gaan. Kijk maar eens hoe mooi de hemel er tussen de wolken in uitziet. Mijn portier heeft er geen idee van waar ik heen ga, en dat vertel ik hem ook niet. Wat zou hij ervan denken?

Het regent bijna niet meer en met enig doorzettingsvermogen kan ik de wind wel aan. Ik kom zelfs snel vooruit en volg mijn mentale kaart van de straten. Aan het einde van de laan die langs het Hotel des Indes loopt, zie ik aan mijn rechterhand het oude paleis en het Mauritshuis, versierd met portretten van Rembrandt – er wordt een tentoonstelling van zijn zelfportretten gehouden. Na het Plein zijn de straten vrijwel verlaten, al is dit het centrum van de stad op een gewone werkdag. Misschien zijn de mensen gewaarschuwd om binnen te blijven. Des te beter. Ik kom aan op het Spui zonder dat ik welke mensenmassa dan ook heb hoeven trotseren. Vanaf de Nieuwe Kerk is de weg me onbekend en ik aarzel even, maar het wordt me duidelijk welke richting ik moet nemen: ik sla rechtsaf en loop de Sint-Jacobstraat in, vervolgens rechtsaf naar de Wagenstraat en dan nog eens rechtsaf, de Stille Veerkade op. Vijf minuten later ben ik op de Paviljoensgracht. Ik blijf staan bij nummer 72-74.

De voorgevel is grotendeels zoals ik me die heb voorgesteld: een klein gebouw van drie verdiepingen, drie ramen breed, een soort gemiddeld grachtenhuis, eerder bescheiden dan weelderig. Het is goed onderhouden en ziet er waarschijnlijk niet veel anders uit dan in de zeventiende eeuw. Alle ramen zijn gesloten en er is nergens een teken van leven. De deur is goed onderhouden en geschilderd en in de deurpost bevindt zich een glanzende koperen bel. In de rand ervan staat SPINOZAHUIS gegrift. Vastberaden, maar zonder veel hoop, bel

ik aan. Binnen is niets te horen; geen enkel gordijn beweegt. Toen ik van tevoren probeerde te bellen, was er ook niemand die de telefoon opnam. Het Spinozahuis is dicht.

Hier heeft Spinoza de laatste zeven jaar van zijn korte leven gewoond en hier is hij in 1677 gestorven. Het *Theologisch-politiek traktaat*, dat hij bij zich had toen hij hier aankwam, werd vanuit dit huis gepubliceerd – anoniem. De *Ethica* werd hier voltooid en na zijn dood gepubliceerd, bijna even anoniem.

Ik heb de hoop opgegeven het huis vandaag te kunnen bezichtigen, maar de tocht was niet helemaal tevergeefs. In het plantsoen dat de twee rijbanen van de straat van elkaar scheidt, een onverwachte stadstuin, ontdek ik Spinoza zelf, half verborgen onder afgevallen bladeren, peinzend en in alle rust, in vastberaden bronzen duurzaamheid. Hij kijkt verheugd en blijft onverstoorbaar onder het meteorologische geweld, en dat kan natuurlijk niet anders: hij heeft in zijn eigen tijd wel erger geweld doorstaan.

Gedurende de laatste paar jaar ben ik op zoek geweest naar Spinoza, soms in boeken, soms elders, en daarom ben ik vandaag hier. Een merkwaardige liefhebberij, zoals u ziet, en een waaraan ik nooit van plan ben geweest me te wijden. Waarom ik dat toch heb gedaan, heeft veel met een samenloop van omstandigheden te maken. Als adolescent las ik Spinoza voor het eerst – er is geen betere leeftijd om met de religieuze en politieke ideeën van Spinoza kennis te maken – maar de eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat het ontzag dat ik voor hem kreeg nogal abstract was, al maakten sommige ideeën blijvend indruk op me. Hij was zowel fascinerend als bedreigend. Later stond ik er nooit bij stil dat Spinoza voor mijn werk van speciale betekenis zou kunnen zijn en las ik hem nog maar zelden. En toch kende ik een uitspraak van hem die ik al lange tijd had gekoesterd – hij kwam uit de *Ethica* en stond in verband met het concept van het zelf –, en op het moment waarop ik overwoog die te citeren en moest nakijken of ik dat goed en in de juiste context zou doen, keerde Spinoza in mijn leven terug. Ik vond de uitspraak inderdaad en die kwam overeen met wat op het vergeelde papier stond dat ik ooit aan een muur had geprikt. Maar vervolgens begon ik vanaf die specifieke passage waarmee ik was begonnen terug en voorwaarts te lezen en kon ik daar gewoon niet meer mee ophouden. Spinoza was nog steeds dezelfde, maar ik niet. Veel van wat ooit ondoordringelijk had geleken, maakte nu een vertrouwde indruk – een merkwaardig vertrouwde indruk zelfs – en leek bijzonder relevant voor diverse aspecten van mijn

recente werk. Ik stond niet op het punt alles van Spinoza te onderschrijven. Zo vond ik bepaalde passages nog steeds duister en trof ik tegenstrijdige en inconsistente ideeën aan, die me ook na herhaald lezen niet duidelijk werden.

Spinoza bracht me nog altijd in de war en irriteerde me zelfs. Meestal echter, in voor- en tegenspoed, vonden de ideeën een aangename weerklank bij me, ongeveer zoals bij het personage in *The Fixer* van Bernard Malamud: die las een paar bladzijden van Spinoza en ging toen door alsof hij door een storm werd voortgedreven: ‘... Ik begreep niet alles even goed, maar wanneer je met zulke ideeën in aanraking komt, heb je het gevoel dat je op een betoverende, razendsnelle rit wordt meegevoerd.’² Spinoza besprak de thema’s die mij als wetenschapper het sterkst bezighouden – de aard van emoties en gevoelens en het verband tussen lichaam en geest – en vele denkers uit het verleden hebben zich hier eveneens in verdiept. Maar in mijn ogen leek hij wel vooruit te lopen op oplossingen die onderzoekers uit onze tijd ten aanzien van een aantal van deze thema’s te bieden hebben. Dat was een verrassing.

Toen Spinoza bijvoorbeeld zei dat *Liefde namelijk niets anders [is] dan Blijheid, vergezeld door de voorstelling van een uitwendige oorzaak*, scheidde hij het proces van voelen uiterst helder van het proces van denken over het object dat een emotie kan oproepen.³ Vreugde was één ding: het object dat vreugde veroorzaakte, was iets anders. Vreugde of verdriet voegde zich uiteindelijk natuurlijk in de geest aaneen met de gedachten over de objecten die daarvan de oorzaak waren, maar om te beginnen waren het afzonderlijke processen in ons organisme. Spinoza had een functionele ordening beschreven die de moderne wetenschap als feit aan het onthullen is: levende organismen hebben het aangeboren vermogen om emotioneel op uiteenlopende objecten en gebeurtenissen te reageren. De reactie wordt gevolgd door een bepaald patroon van gevoelens, en een afwisseling van genot en pijn maakt noodzakelijk deel uit van het gevoelsproces.

Spinoza heeft eveneens geopperd dat de affecten zo’n krachtige invloed hebben dat je slechts kunt hopen een vernietigende aandoening – een irrationele hartstocht – te overwinnen door die te overmeesteren met een nog sterker, door de rede in het leven geroepen positief affect. *Een aandoening kan alleen worden bedwongen of opgeheven door een andere, tegengesteld aan en sterker dan die welke moet worden bedwongen.*⁴ Met andere woorden, Spinoza raadde ons aan een negatieve emotie te bestrijden met een positieve, maar sterkere emotie, opgeroepen met behulp van de rede en

intellectuele inspanning. In zijn denken stond centraal dat de hartstochten moesten worden beteugeld door op de rede gebaseerde emotie, en niet door de rede alleen. Dit is in geen enkel opzicht eenvoudig te realiseren, maar Spinoza zag weinig heil in wat gemakkelijk was.

Van groot belang voor wat ik zal bespreken was zijn gedachte dat geest en lichaam parallelle attributen (of manifestaties) zijn van een en dezelfde substantie.⁵ Door te weigeren geest en lichaam op verschillende substanties te baseren maakte Spinoza toch op z'n minst gewag van zijn bezwaren tegen de visie op het vraagstuk van lichaam en geest die in zijn tijd de overhand had. Zijn afwijkende mening stak uit boven een zee van conformistisch denken. Nog boeiender echter was zijn gedachte dat *de menselijke geest de idee is van het menselijk lichaam*.⁶ Dit riep een verbazingwekkende mogelijkheid op. Misschien had Spinoza een intuïtief inzicht in de principes achter de natuurlijke mechanismen die verantwoordelijk waren voor de parallelle manifestaties van lichaam en geest. Zoals ik verderop zal uiteenzetten, ben ik ervan overtuigd dat mentale processen geworteld zijn in de kaarten van het lichaam in de hersenen, verzamelingen neurale patronen die reacties op emoties en gevoelens veroorzakende gebeurtenissen weergeven. Niets had me meer moed kunnen inspreken dan het feit dat ik deze uitspraak van Spinoza aantrof en nadacht over de mogelijke betekenis ervan.

Dit zou al meer dan genoeg zijn om mijn nieuwsgierigheid naar Spinoza te wekken, maar er was nog meer dat mijn belangstelling kracht bijzette. Voor Spinoza gold dat organismen noodzakelijkerwijs proberen zichzelf in stand te houden; dat noodzakelijke streven bepaalt hun feitelijke essentie. Organismen komen tot leven met het vermogen het leven te reguleren en op die wijze ruimte te scheppen om te overleven. Op even natuurlijke wijze streven organismen ernaar 'grotere volmaaktheid' in hun functioneren te bereiken, en dat stelt Spinoza gelijk aan vreugde. Van geen van deze strevingen en neigingen is het organisme zich bewust.

In de donkere spiegel van zijn nuchtere en onopgesmukte zinnen had Spinoza blijkbaar geprobeerd een architectuur van de regulering van het leven te construeren langs lijnen die tweehonderd jaar later door William James, Claude Bernard en Sigmund Freud opnieuw zouden worden gevolgd. Omdat hij bovendien weigerde doelgerichtheid in de natuur te onderkennen en meende dat lichamen en geestelijke vermogens waren opgebouwd uit bestanddelen die in verschillende patronen in verschillende soorten konden worden gecombineerd, kwam het denken van Spinoza overeen met de evolutionaire denkwijze van Charles Darwin.

Gewapend met deze herziene opvatting van de menselijke natuur zette Spinoza zijn werk voort en probeerde de begrippen goed en kwaad, vrijheid en verlossing te verbinden aan de affecten en de regulering van het leven. Hij deed de suggestie dat de normen die ons sociale en persoonlijke gedrag bepalen gestalte zouden moeten krijgen met behulp van een diepere kennis van de mensheid, die ons in contact bracht met de God of de Natuur in ons.

Sommige ideeën van Spinoza maken onmiskenbaar deel uit van onze cultuur, maar voor zover ik weet, wordt bij de moderne pogingen om inzicht te krijgen in de biologie van de geest nooit naar hem verwezen.⁷ Dat is op zichzelf al belangwekkend. Spinoza is als denker weliswaar beroemd, maar zijn werk is veel minder bekend. Soms lijkt hij uit het niets op te rijzen, in eenzame en onverklaarde grootheid, maar die indruk is onjuist – ondanks zijn originaliteit is hij geworteld in het denken van zijn tijd. En hij lijkt even abrupt te verdwijnen, zonder te worden nagevolgd – en die indruk is al even onjuist, aangezien de essentie van enkele van zijn verboden stellingen in de eeuw na zijn dood kunnen worden teruggevonden in het denken van de Verlichting en in de filosofie tot ver na de eeuw die op zijn dood volgde.⁸

Een van de verklaringen van de status van Spinoza als onbekende beroemdheid is het schandaal dat hij in zijn tijd heeft veroorzaakt. Zoals we zullen zien (in hoofdstuk 6), hield men zijn woorden voor ketterij en was zijn werk tientallen jaren lang verboden; hij werd, enkele zeldzame uitzonderingen daargelaten, slechts geciteerd als zijn werk werd aangevallen. Die aanvallen deden de meeste pogingen van aanhangers van Spinoza om zijn werk openlijk te bespreken teniet. Zo werd de natuurlijke continuïteit van intellectuele erkenning die op het werk van een denker volgt onderbroken, ook al werden enkele van zijn ideeën gebruikt zonder dat ze aan hem werden toegeschreven. Deze stand van zaken verklaart echter nauwelijks waarom Spinoza steeds meer roem verwierf, maar toch onbekend bleef, al begonnen mensen als Goethe en Wordsworth hem te verdedigen. Misschien is een betere verklaring dat het niet gemakkelijk is Spinoza te leren kennen.

De moeilijkheden beginnen al als blijkt dat er diverse Spinoza's zijn met wie we rekening moeten houden – zelf tel ik er minstens vier. De eerste is de toegankelijke Spinoza, de radicale, religieuze geleerde die het oneens is met de Kerken van zijn tijd, die een nieuw concept van God bood en een nieuwe